УДК 347.921

ПРАВОВІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ СПРИЙНЯТТЯ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Рябченко Ю.Ю., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України

Стаття присвячена визначенню правових властивостей людини як методологічного підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві.
Ключові слова: *людина, особа, учасник справи, учасник судового процесу, інші учасники судового процесу, цивільне процесуальне право, цивільне процесуальне правовідношення, суб'єкт права.*

Статья посвящена определению правовых свойств человека как методологической основы восприятия лица в гражданском процессуальном праве.
Ключевые слова: *человек, личность, участник дела, участник судебного процесса, другие участники судебного процесса, гражданское процессуальное право, гражданское процессуальное правоотношение, субъект права.*

Riabchenko Y.Y. LEGAL PROPERTIES OF HUMAN AS A METHODOLOGICAL BASIS OF ENFORCEMENT OF PERSON IN CIVIL PROCESSAL LAW

The article is devoted to the definition of legal properties of a person as a methodological basis for the perception of a person in civil procedural law.

The specificity of civil procedural law as a science, a field of law, and a field of legislation has always been a significant influence of positivist approaches in both doctrine and practice of law-making and law enforcement. The participant in the trial is perceived primarily as a participant in civil procedural legal relations. At the same time, such a vision does not sufficiently take into account the prevailing in modern legal science idea of the rule of law, the rule of law of person, in particular, as a participant in the civil process; it cannot fully explain the significant number of recent new laws and institutions of civil procedural law that have emerged lately; does not provide the opportunity to develop a proper theoretical basis for improving the civil procedural legislation in accordance with the requirements of the present.

The subject of civil procedural law can be perceived as a certain legal phenomenon in the broad sense, consisting of various aspects, legal properties of the person as a specified subject, but separated from its specific carrier. Such aspects are: an identifying property (the possibility of separating/distinguishing a subject among other subjects); legal will (ability to make legal decisions and implement them); a set of legal relations and legal ties with other persons in connection with the administration of justice; legal consciousness (the presence of certain legal feelings, emotions and their integral nature in the subject of law); the active character of "creation" and enforcement of law (usually the active behaviour of a person in the process, as well as the definition of it as a subject of formation of the field of civil procedural law); social and legal value (the meaning of a person as the starting point for the emergence of legal values); legal personality (recognition of the subject of civil procedural law by law and order). The list of properties (aspects) of the subject of civil procedural law is open, which is determined by the interpenetration and interdependence of the provisions regarding the subject of law and the legal system in general. At the same time, the presented aspects fully reflect the essence of the subject of civil procedural law from the point of view of the natural-legal approach and human-centric value orientations. Consideration of these properties in accordance with the needs of legal science and practice is the subject of further research.
Key words: *human, person, participant of case, party to trial, other participants in court process, civil procedural law, civil procedural legal relationship, subject of law.*

Постановка проблеми. Поняття суб'єктів цивільного процесу було одним із центральних у доктрині цивільного процесуального права в усі часи. Зміст цього поняття змінювався залежно від соціальних та культурних умов конкретного історичного періоду розвитку суспільства.

Конституцією України визначається соціальний характер держави Україна, що зумовлює визнання людини найвищою соціальною цінністю. У межах виконання судом функції щодо вирішення справ на першому місці постає такий вид судової діяльності, як розгляд і вирішення правових конфліктів, що здійснюється з метою захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

Специфікою цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства завжди був значний вплив позитивістських підходів як у доктрині, так і в практиці законотворення та правозастосування. Учасник судового процесу сприймається здебільшого як учасник цивільного процесуального правовідношення. Водночас таке бачення недостатньою мірою враховує панівну в сучасній юридичній науці ідею верховенства права, верховенства прав людини, зокрема, як учасника цивільного процесу; не може повною мірою пояснити значної кількості законодавчих новел та інститутів цивільного процесуального права, що з'явилися останнім часом; не дає можливості виробити належне теоретичне підґрунтя для забезпечення вдосконалення цивільного процесуального законодавства, відповідно до вимог сьогодення.

Ступінь розробленості проблеми. Основним предметом уваги вчених стали: окремі види проваджень у цивільному процесі або процесуальний статус окремих учасників цивільного процесу. Варто вказати на наукові напрацювання стосовно процесуального статусу субєкта цивільного процесуального права: процесуальна відповідальність (І.М. Лукіна, 2013 р.), процесуальні обов'язки (Я.Я. Мельник, 2013 р.), законний інтерес у цивільному судочинстві (О.В. Гетманцев, 2016 р.). Ана-

ліз досліджень у галузі теорії права дає підстави говорити про відсутність єдиного підходу до визначення поняття «субєкт права» та його правового статусу, а також статусу людини як субєкта права. Так, окрім підходу щодо виділення в складі правового статусу тільки прав та обов'язків [1, с. 717], наявний також підхід щодо включення до його складу законних інтересів [2, с. 237; 3, с. 342]. Цікавою є позиція О.Ф. Скакун щодо реалізації суб'єктами (учасниками) правовідносин не тільки власних прав та обов'язків, але також повноважень та юридичної відповідальності [4, с. 394]. У межах національної доктрини варто констатувати недостатність належної уваги до окресленої в цій статті проблематики.

Мета статті – визначення правових властивостей людини як методологічного підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві.

Виклад основного матеріалу. Серед наявних наукових підходів одним із таких, що підтримується в науковому середовищі, є обґрунтований С.І. Архіповим багатоаспектний підхід до розкриття сутності суб'єкта права, яким охоплено окремі його сторони з подальшим виділенням головних ознак цієї категорії [5]. Попри сплив значного проміжку часу з моменту дослідження, яке презентовано в монографії, що вийшла у світ 2004 р., варто вказати на збереження ним актуальності і сьогоднішні.

С.І. Архіпов виходить із розуміння суб'єкта права як соціально-правового явища, яке відмінне від явища фізичного. Із цієї позиції принципового значення набувають правові властивості та якості суб'єкта права. Сутність багатоаспектного підходу вченого полягає у визнанні таких аспектів суб'єкта права, зокрема з позицій:

– юридичного вигляду;
– правової волі,
– сукупності правових відносин та правових зв'язків,
– правової свідомості,
– правового діяча;
– соціально-правової цінності,
– правосуб'єктності [5, с. 120–122].

Ключові ознаки під час розгляду суб'єкта права з позицій юридичного вигялду такі: соціально-правові якості конкретної особистості, здатність самостійно вирішувати та здійснювати рішення, бути учасником відносин, мати самоцінність тощо (внутрішній, або сутнісний аспект), а також зовнішнє ставлення до нього з боку правопорядку (зовнішній, або формальний аспект). З погляду правової волі першорядного значення набуває можливість суб'єкта права поєднувати здатності ухвалювати рішення та реалізовувати їх. Саме поєднання цих здатностей відображає цей бік суб'єкта права. Привертає також увагу позиція щодо сприйняття суб'єкта права як сукупності правових зв'язків та правових відносин. Суб'єкт права сприймається як суб'єкт певних зв'язків – як між ним та чітко визначеними особами (відносні правовідносини), так і між ним та невизначеним колом суб'єктів (абсолютні правовідносини). Ключовою ознакою суб'єкта права в цьому аспекті є його вплив на правову реальність, що його оточує, її формування [5, с. 120–122].

С.І. Архіпов фактично формує широке розуміння поняття «суб'єкт права», зумовлене врахуванням наявності зовнішніх зв'язків особи як такого суб'єкта. Діалектика цивільного процесу визначає важливість широкого розуміння суб'єкта права як основи характеристики суб'єктів цивільного процесуального права.

С.І. Архіпов розглядає суб'єкт права також із позиції правосвідомості, що визначає першорядним поєднання таких ознак: наявність у суб'єкта права певних правових почуттів, емоцій; цілісний характер таких почуттів та емоцій [5, с. 121]. Застосування цього аспекту розглядуваного поняття передбачає врахування, з одного боку, загальновизнаного твердження, що думки правового значення не мають. З іншого боку, не можна не погодитися із С.І. Архіповим у визначенні правосвідомості як інтелектуального елемента волі.

П'ятим аспектом суб'єкта права вчений визначає розгляд суб'єкта права як правового діяча. Ключовою ознакою є створення суб'єктом права об'єктивного права, правовідносин, актів застосування права тощо своїми волею та свідомістю. Вказується на необов'язковість здійснення конкретним суб'єктом права особисто фізичних дій, можливість реалізації волі суб'єкта права іншими особами [5, с. 122].

З позиції цивільного процесуального права варто зазначити неможливість врахування такого підходу, оскільки суб'єкти цивільного процесуального права не створюють цивільних процесуальних норм, що пов'язано з особливістю метода правового регулювання цивільного процесуального права. З іншого боку, не можна заперечувати безпосередній вплив на поведінку суду дій щодо реалізації процесуальних прав особи, виникнення процесуальних правовідносин, здебільшого з ініціативи саме зацікавлених учасників цивільного процесу. Це відображає загальну засаду щодо визначення сторонами юридичної долі судового процесу.

Суб'єкт права розглядається С.І. Архіповим також як соціально-правова цінність. Людина як суб'єкт права визначається відправною точкою щодо виникнення правових цінностей [5, с. 122]. Що стосується цивільного процесуального права, то звернемося до положення ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, відповідно до якої завданням цивільного судочинства визначається захист прав і свобод людини. Виділені в сучасній юридичній літературі положення щодо принципу верховенства права в цивільному судочинстві дають підстави для твердження щодо можливості поширення вказаного аспекту суб'єкта права і на суб'єкта цивільного процесуального права.

Останнім аспектом категорії «суб'єкт права», на думку С.І. Архіпова, є правосуб'єктність, яка відображає визнання конкретного суб'єкта права в розумінні правопорядку. Наголошується на тому, що правосуб'єктністю не вичерпується сутністю суб'єкта права, це – лише одна з його сторін [5, с. 122].

Зауважимо принципове значення розуміння цієї сторони суб'єкта права стосовно цивільного процесуального права, адже цивільним процесуальним законодавством вичерпно визначається перелік цивільних процесуальних статусів учасників розгляду справи. З іншого боку, варто погодитися з достатньо часто висловлюваним твердженням про неможливість виділення єдиної для всіх цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Справді, якщо в теорії права усталеним є підхід щодо виділення загальної та спеціальної правосуб'єктності (загальна – притаманна всім, а спеціальна – окремим видам учас-

ників правових відносин), то в цивільному процесуальному праві практично неможливо поєднувати такі види правосуб'єктності, як правосуб'єктність учасників справи й інших учасників судового процесу.

Варто підтримати позицію С.І. Архіпова щодо можливості виділення також інших аспектів поняття «суб'єкт права», зокрема: сторона юридичного процесу, сторона правового порушення, носій правової культури тощо [5, с. 122].

Принципове значення для подальшого дослідження має позиція С.І. Архіпова стосовно утворюючого значення суб'єкта права для самої системи права. Зокрема, дослідником вказується на наявність не суб'єкта для системи права, а системи права – для суб'єкта. Суб'єкт права визначається одночасно і джерелом права, і його метою [5, с. 123]. Врахування цього аспекту під час характеристики сутності суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє вказати на взаємну конвергенцію цивільного процесуального права і його суб'єкта з первинністю останнього і взаємовпливом одне на одного.

Варто також погодитися з положеннями С.І. Архіпова стосовно твердження, що вказані й інші аспекти суб'єкта права характеризують його саме як суб'єкта вдосконалення, «творця» правової системи [5, с. 123].

Суголосною із вказаними напрацюваннями є думка М.В. Вітрука, що висловлена в його монографії «Общая теория правового положения личности» (2008 р.). У ній учений характеризує носія правового статусу як особистість [6].

Визнаючи ґрунтовність дослідження М.В. Вітрука, варто зауважити, що у вітчизняній філософії однією з найпоширеніших позицій є розгляд особистості як відображення соціальної природи людини, розгляд її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовленої системи психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин [7]. Окремо наголошується на необхідності розрізняти поняття «особистість» та «особа», якою називають людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності. Вказується на різницю в предметах цих понять: соціальний та психологічний образ людини, її цілісність [7].

Поняття особистості охоплює такі властивості людини, які не є безпосередньо предметом правового регулювання: індивідуальність людини; участь у соціальних відносинах, що є більш широким поняттям, аніж правові відносини, психічні якості людини. Тому відправною категорією в цьому дослідженні варто вважати поняття особи. З іншого боку, відсутність у суб'єкта вказаних ознак: індивідуальність, належні психічні якості тощо, унеможливлює сприйняття його як повноцінного суб'єкта права, що здатний впливати на правову систему, в якій він існує, належним чином виражати свою волю тощо. Тому зазначені риси варто визнати невід'ємними якостями суб'єкта права. Крім того, для подальшого дослідження актуальною залишається позиція М.В. Вітрука стосовно визначення структури правового статусу особистості, необхідності врахування основних вчень щодо природи особистості та співвідношення особистих інтересів із колективними тощо.

Наведені вище наукові підходи закладають основу для подальшого дослідження категорії «суб'єкт цивільного процесуального права».

З огляду на визнання галузі цивільного процесуального права підсистемою порівняно із загальною системою права, можна зазначити необхідність визнання вказаних аспектів основою сприйняття суб'єктів цивільного процесуального права для подальшого дослідження. Вказане свідчить про можливість застосування підходу С.І. Архіпова щодо сутності і багатоаспектного характеру категорії «суб'єкт права» для визначення суб'єктів цивільного процесуального права. Суб'єкт цивільного процесуального права може сприйматись як певне правове явище в широкому сенсі, що складається з різних аспектів, правових властивостей особи як вказаного суб'єкта, але відокремлених від свого конкретного носія.

Дослідження різних аспектів суб'єктів цивільного процесуального права дозволяє зазначити ширший характер вказаної категорії порівняно з категорією «учасник цивільного процесуального правовідношення», а також необхідність розгляду суб'єктів цивільного процесуального правовідношення як процесуального явища.

Висновки. Суб'єкт цивільного процесуального права може сприйматись як певне правове явище в широкому сенсі, що складається з різних аспектів, правових властивостей особи як вказаного суб'єкта, але відокремлених від свого конкретного носія. Такими аспектами постають: ідентифікуюча властивість (можливість виокремлення суб'єкта з-поміж інших суб'єктів); правова воля (здатність ухвалювати правові рішення та реалізовувати їх); сукупність правових відносин та правових зв'язків з іншими особами у зв'язку зі здійсненням правосуддя; правова свідомість (наявність у суб'єкта права певних правових почуттів, емоцій та їхній цілісний характер); активний характер «творення» і застосування права (зазвичай активна поведінка особи в процесі, а також визначення її як суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права); соціально-правова цінність (значення людини як відправної точки щодо виникнення правових цінностей); правосуб'єктність (визнання суб'єкта цивільного процесуального права правопорядком). Перелік властивостей (аспектів) суб'єкта цивільного процесуального права є відкритим, що зумовлено взаємопроникненням та взаємообумовленістю положень щодо суб'єкта права та правової системи загалом. Водночас наведені аспекти найповніше відображають сутність суб'єкта цивільного процесуального права з позиції природно-правового підходу та людиноцентристських ціннісних орієнтирів. Розгляд вказаних властивостей відповідно до потреб юридичної науки та практики становить предмет подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с..
2. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік та ін.; за ред. М.В. Цвіка. Харків: Право, 2011. 584 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
5. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр «Пресс»», 2004. 469 с.
6. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.
7. Особистість // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Особистість (дата звернення: 02.08.2018).